

УДК 94(477) "1930/1941" М.Омелянович-Павленко
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.07>

А. Сидоренко, магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МИХАЙЛО ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО ТА УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКОВО-НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

Досліджено створення Українського Військово-Наукового Товариства у Празі, визначено структуру та завдання Товариства. Розглянуто основні аспекти його діяльності (лекційна, видавнича). Встановлено основну тематику курсів Товариства та особливості їх опублікування. Розкрито питання фінансового забезпечення Українського Військово-Наукового Товариства. З'ясовано особливості стосунків Українського Військово-Наукового Товариства з іншими українськими еміграційними організаціями (Українським Військово-Історичним Товариством, Українською Стрілецькою Громадою, Товариством буевших вояків Армії УНР у Чехословаччині, Товариством Запорозжів, Українським Національним Об'єднанням в Америці та іншими), їхня участь у матеріальній допомозі Товариству, публікації матеріалів його членів. Висвітлено безпосередню роль М. Омеляновича-Павленка як голови Українського Військово-Наукового Товариства. Розглянуто участь Товариства в заходах військового та наукового напрямку української еміграції (Академія, присвячена пам'яті генерал-полковника М. Юнакова, академія 15 річниця Української Армії, II Український Науковий з'їзд). Встановлено особливості взаємодії українських і донських козацьких генералів, що склали керівницьке ядро Українського Військово-Наукового Товариства, розкрито політичну складову. Визначено причини поступового припинення роботи Товариства, вказано на спроби його відродження. Встановлено значення Українського Військово-Наукового Товариства у Празі для діяльності української еміграції міжвоєнного періоду загалом, і розроблення військово-наукової думки зокрема.

Ключові слова: Українське Військово-Наукове Товариство, М. Омелянович-Павленко, українська еміграція, Прага, військово-наукова діяльність.

Тематика української міжвоєнної еміграції ХХ ст. досить широко висвітлена у працях як діаспорних, так і безпосередньо вітчизняних дослідників із 1990-х рр. Тим не менш, нерідко подібні матеріали мали поверхневий характер або ж зосереджувалися виключно на політичній складовій. В окремих дослідженнях розглядалися і громадські, військові й наукові організації, однак через брак даних деякі з них проходили повз увагу істориків. Зокрема практично відсутні повноцінні розвідки щодо діяльності Українського Військово-Наукового Товариства у Празі (тотожна абревіатура – УВНТ). Це є досить незрозумілим, оскільки в цю організацію входили такі відомі генерали як Михайло Омелянович-Павленко, Всеволод Петрів та ін. Попри нетривалий термін існування (1931–1934), Товариство зуміло налагодити зв'язки з багатьма еміграційними українськими організаціями, узяти участь у кількох наукових заходах, опублікувати значну кількість військово-наукових матеріалів. Навіть більше – окремими товариствами воно розглядалося як прототип майбутнього Генерального штабу Української армії, що не може не вказувати на його вплив. Саме тому суттєвим науковим завданням було б поглиблено дослідити діяльність УВНТ та роль М. Омеляновича-Павленка в його роботі.

Як уже зазначалося вище, історіографія проблеми має досить загальний характер. Зокрема, Українське Військово-Наукове Товариство опосередковано згадувалося в контексті постаті М. Омеляновича-Павленка в дисертації С. В. Образцова [10] і в контексті військово-теоретичної спадщини М. Омеляновича-Павленка у статті С. П. Гозуватенка [7]. У контексті діяльності ОУН його виділяв А. В. Кентій [8]. Разом із тим, конкретних "цільових" досліджень ми не маємо. Джерельною базою проблеми є архівні фонди ЦДАВО [1; 2] і ЦДАГО [3; 4; 5; 6], присвячені як безпосередньо УВНТ, так і постатям М. Омеляновича-Павленка та В. Петріва. Відповідно, ціль цієї статті – розглянути основні віхи діяльності УВНТ, його зв'язки з іншими українськими еміграційними організаціями, участь М. Омеляновича-Павленка в роботі Товариства.

Підготовка до створення Українського Військово-Наукового Товариства розпочалася в червні 1930 р. Зокрема, полковник Є. Камінський ініціював обговорення майбутньої організації, підкресливши, що попри брак коштів, ідея її розбудови була б дуже корисною й актуальною. До справи долучився генерал М. Омелянович-Павленко, який підтримав задум. Місцем розташування

УВНТ мала стати Прага. Передбачалося як, власне, наукова робота, так і лекційна. Вагомим питанням стало "узаконення" майбутнього Товариства перед чеською владою, оскільки військова справа належала до сфери міжнародного права і, зрозуміло, створення без санкціонування будь-яких подібних структур могло мати непередбачувані наслідки. Аби забезпечитися, Є. Камінський запропонував таку схему: створити Товариство дослідження Світової війни (на кшталт аналогічного московського), отримати для нього статус юридичної особи і вже через цей орган вивести безпосередньо Українське Військово-Наукове Товариство. Відповідно, майбутня організація мала отримати таку структуру: Військово-Наукове Товариство на чолі з Омеляновичем-Павленком, Товариство дослідження Світової війни на чолі з Петрівим, Філія Військово-Наукових Курсів на чолі з Камінським [4, арк. 16–17].

Упродовж другої половини 1930 – першої половини 1931 рр. тривала підготовка до відкриття УВНТ. За цей час виникали питання щодо фінансування та певні політичні проблеми. Перше було вирішено за сприяння колишнього державного діяча УНР Володимира Кедровського – він лобював на з'їзді Стрілецької Громади клопотання про встановлення регулярної щомісячної допомоги від Громади Товариству [4, арк. 31]. Крім того, Кедровський пропонував легітимізувати Товариство через затвердження на території США статуту та розміщення там фіктивного центру. Що ж до політичних проблем, то вони полягали у провокаціях і доносах до чеської влади на Є. Камінського через його активну участь у розробці Українського Військово-Наукового Товариства. Останній характеризував це так: "Політичні групи засліплені й відношення до всього військового таке саме, як і було раніше" [4, арк. 23–23а].

Власне заснування Українського Військово-Наукового Товариства відбулося в червні 1931 р. Було створено Головну Управу, до якої ввійшли генерал-поручик М. Омелянович-Павленко, генерал-хорунжий В. Петрів, генерал-лейтенант В. Сідорін, генерал-лейтенант Т. Старіков і генерал-хорунжий князь К. Масальський. Вони стали дійсними членами Товариства. За тогочасною структурою, реєстр членства УВНТ складався з дійсних членів, співробітників I та II категорій та аспірантів [2, арк. 2–8]. Діяли Наукова рада товариства, інтендантура. Остання мала займатися збором коштів, реалі-

зацією видань товариства, вести пропагандистську роботу серед колишніх старшин [4, арк. 44]. Власне мета УВНТ полягала в поширенні військових знань між українцями, вивченні досвіду попередніх військових поколінь та ін. Існували такі вимоги для членства в Товаристві:

1) визнання права самостійного існування за народами недержавними, зокрема українцями;

2) ставлення з пошаною до військової минувшини, а зокрема військової минувшини української;

3) товариство не допускало політичної боротьби всередині себе та не відповідало за політичну діяльність своїх членів [6, арк. 80–81].

Попри задекларовану відсутність політики, керівництво Українського Військово-Наукового Товариства розрізнялося за ідеологічними поглядами. Зокрема, В. Петрів відносив себе до соціалістів, а щодо генералів М. Омеляновича-Павленка та К. Масальського зазначав, що "обидва голосяться до... аж до... жах... монархістів, але люди готові разом армію українську творити" [4, арк. 86]. Крім ідеологічного розрізнення, існувала також певна національна розбіжність. Генерали В. Сідорін і Т. Старіков були представниками Дону. Це, утім, не заважало їм дуже плідно співпрацювати на військово-науковій ниві з М. Омеляновичем-Павленком, В. Петрівим та ін. Навіть більше – існували думки про можливість певного об'єднання українців із донцями в рамках роботи Товариства. Зокрема, коли в кінці вересня 1931 р. генерал-лейтенант В. Сідорін мав виїхати за козачими справами до Брна та Братислави, то планувалося, що він прочитає там лекцію на тему сучасного стану воєнної справи. Ця лекція мала зацікавити українські прошарки і водночас сприяла би пропаганді співробітництва Дону та України [4, арк. 43]. Безумовно, подібні кроки викликали роздратування в середовищі шовіністично налаштованого російського офіцерства в еміграції. В. Петрів писав із цього приводу: "Тепер москалям починає дуже муляти УВНТ, бачите, у них всі їх воєнні вишколи та лекції припинилися, з припиненням різних, дуже великих допомог від "друзів Росії", а УВНТ вперто, настирливо, хоч помалу, росте собі та працює – "гвалт!", а до того починає "українізувати" не лише донців, а й малоросів з був. "офіцерів" – "караул!" [5, арк. 47–48]. Щоправда, попри кроки Товариства до консолідації, ризики роз'єднання в національному аспекті все ж існували. Згуртувати могла методична праця, що давала б результати, а у випадку її відсутності в рядах донців починалися "коливання". Той же В. Петрів наводив у приклад ситуацію, коли він як науковий редактор мав при собі досить цінні праці В. Сідоріна, які треба було швидко перекласти й видати, однак останнє гальмувалося браком грошей і праці в результаті "природне ушли", а слідом за ними з такими темпами міг "уйти" і генерал Сідорін – "без засобів до існування й донець, що хитається між орієнтаціями" [4, арк. 86].

Внутрішня діяльність УВНТ стосувалася, передусім, лекційної та видавничої роботи. Зокрема, із жовтня 1931 р. почався I семестр для булавної старшини [3, арк. 44]. Тематика лекцій була розподілена між членами Товариства. Зокрема, були розроблені курси про сучасну піхоту (М. Омелянович-Павленко), про артилерію (Новицький і Масальський), про авіацію та хімічну боротьбу (Сідорін, Вуков, Кучеренко), про кінноту (Старіков та І. Омелянович-Павленко). Окремо готувалися курси воєнного теренознавства та воєнної географії України. Матеріали курсів публікувалися у спеціальних зошитах наукових видань Товариства. Через постійний брак коштів кожен новий зошит можливо було видати, реалізуювши перед цим наклад попереднього. Відповідно, керівництво УВНТ старалося продати якомога більше примірників серед членів інших емігрантських організацій. Так,

для представників Української Стрілецької Громади умови продажу були такими: вартість зошита в 0,4 долара, урахуваючи пересилку, 10 % із цього комісійних тим, хто займається безпосередньою реалізацією. Гроші мали висилатися 50 % при замовленні і решта одразу по одержанню зошитів [4, арк. 67]. Узагалі, фінансовий чинник, попри допомогу окремих організацій, був чи не найбільшою проблемою Товариства. Так, на кінець березня 1932 р. УВНТ зуміло дістати нові матеріальні засоби, що забезпечили видання трьох збірників матеріалів, Головною Радою порушувалося питання про можливість створення ширшої економічної бази, що дозволила б навіть видавати періодичний друкований орган [5, арк. 14]. Тим не менше, уже через невеликий відтинок часу, у тому ж 1932 р., ситуація кардинально погіршилася, оскільки чеський уряд почав ліквідацію емігрантських наукових установ, у яких працювала більшість членів Товариства й отримувала там платню.

Окрім зошитів праць, Товариство готувало й окремі великі дослідження. Зокрема, можна згадати книгу М. Омеляновича-Павленка "Еволюція в формуванні військової еліти", видану в 1931 р. У ній порушувалися військово-теоретичні питання, погляди на формування "армії майбутнього", технічні аспекти, навіть своєрідне морально-філософське обґрунтування Збройних Сил [7, с. 135]. Основний ухил праці стосувався підготовки старшинства. У кінці книги Омелянович-Павленко подав такі висновки: "1. Війна є фактором у житті людства. Завдання поступу є змагатися обмежити негативний бік справи – гуманізм, але ніколи пацифізм. 2. Війна будучого – це іспит для всіх засобів нації; особливо тепер, коли носіями ідей є маси, а нова техніка поширить двобій швидко на цілу територію державних націй. – Армія будучого – це озброєна нація; частини механізовані будуть із одного боку кадрами для розгортання апарату боротьби, а з другого – служитимуть у руках Вищої Команди зряддями для організації. 3. Кадрам і на майбутнє забезпечена провідна роль; організаторам сучасних кадрів потрібно звернути особливу увагу на вишкіл еліт – однієї – мас вояцтва – підстаршини (значна різноманітність і могутність засобів) і другої – військової старшини, як командантів, нормально, відділів із різних родів зброї, себто, старшин уже універсальних. 4. Еволюція в організації Старшинського Корпусу тягне за собою й корективи в вишкілі та проходженні служби Старшинського Корпусу, мета яких уможливити Старшині набути знань та досвіду, вимаганих од кляси Військової Старшини; нова ситуація доводить також і потребу встановлення ранги Осавула (Майора). 5. Однак техніка стало змінюється, змінюватиметься й тактика загальна; з того впливає постійна вимога від Військової Старшини самоосвіти; загально узані – Оперативне Кредо та Настільна бібліотека – будуть моментами, що об'єднують зусилля військової еліти" [11, с. 30]. Як бачимо, армія майбутнього для Омеляновича-Павленка – симбіоз технічного устаткування й підкріпленої знаннями старшини, підготовка всіх національних прошарків до можливих бойових дій.

Одразу із заснуванням Українське Військово-Наукове Товариство розгорнуло й широку зовнішню діяльність. Зокрема було встановлено стосунки з Українським Воєнно-Історичним Товариством, яке вже в серпні 1931 р. запрошувало членів УВНТ на Річні Загальні Збори в м. Каліш, присвячені VI річниці заснування УВНТ [4, арк. 37]. Саме Українське Воєнно-Історичне Товариство функціонувало у Варшаві, за підтримки Українського центрального комітету в Польщі. Ідея його створення розроблялася ще в 1920 р. військовим міністром УНР В. Сальським, зокрема тоді ж був створений статут. Зрозуміло, що за тодішніх політичних обставин і воєнних дій

праця товариства була не на часі – у тому ж році воно тимчасово припинило свою діяльність, відродившись лише в 1925 р. завдяки ініціативній групі у складі генералів А. Вовка, В. Змієнка, полковника М. Садовського та підполковника В. Євтимовича. Зокрема, УВІТ мало друкований орган – збірник "За Державність". Певний час його очолював генерал М. Юнаків, згодом посаду голови обійняв генерал В. Змієнко [9, с. 30–31].

Досить голосно серед українських військових еміграційних об'єднань УВНТ заявило про себе організацією Академії (зібрання), присвяченої пам'яті генерал-полковника М. Юнакова. Академія була призначена на 15 жовтня 1931 р. у Празі, в салоні "Odborového Sdružení Českoslov". Програма передбачалася така:

1) Вступне слово (генерал-поручик Омелянович-Павленко);

2) Воєнно-наукові погляди ген. Юнакова (генерал-лейтенант Сідорін);

3) Практична бойова і воєнна діяльність ген. Юнакова (генерал-хорунжий Петрів);

4) Організаційна й наукова діяльність ген. Юнакова в Українській Армії (підполковник Чернявський) [4, арк. 55].

Після проведення Академії УВНТ планувало видати збірник матеріалів на основі вищезгаданих доповідей, однак УВІТ висунуло зустрічну пропозицію помістити ці матеріали у своєму збірнику "За Державність". В. Петрів, схвально сприйнявши цю пропозицію, запропонував у листі до Управи УВІТ скоординувати діяльність товариств створенням спільного друкованого органа [4, арк. 61]. Таким чином, було поставлене питання про безпосередню співпрацю двох товариств. УВІТ підтримало ці ідеї, однак із заувагою, що низький фінансовий рівень з обох боків навряд чи дозволив би створити повноцінний спільний друкований орган. Як альтернатива, у співпраці пропонувалось продовження інформаційного листування між товариствами, обмін матеріалами, допомога в розповсюдженні видань і т. д. [4, арк. 77]. Співробітництво організації продовжилось – УВІТ надавало для публікації матеріалів своє видання "За Державність", В. Петрів оголосив про поновлення свого членства в цьому товаристві (паралельно з членством в УВНТ), також до товариства мав наміри вступити генерал-хорунжий князь Масальський.

Окрім УВІТ, Військово-Наукове Товариство співпрацювало ще з рядом організацій. Зокрема, були контакти зі стрілецьким рухом – так, Українська Стрілецька Громада видавала Військовий Альманах, у якому члени УВНТ мали можливість публікувати свої статті [4, арк. 35]. Крім того, Українська Стрілецька Громада розглядала можливість перетворення УВНТ в Український Генеральний Штаб із певними завданнями і навіть пропонувала взяти на себе фінансове утримання [5, арк. 6]. Із цього приводу В. Петрів у листі до голови Української Стрілецької Громади Галана зазначав: "Особисто вважаю, що завдання УВНТ та того тіла, що могло би заміщати Генеральний штаб на еміграції ніяк цілковито не криються. УВНТ має консолідувати воєнну думку та підвищувати воєнні кваліфікації українських військовиків, та військовиків інших народностей, що визнають право самостійного існування України та стремлять до власної самостійності. Те ж, що можемо ми назвати "Генеральним штабом", мусило би підготовляти вигідні в інтересах України умови, політичні, стратегічні та економічні, для можливої збройної боротьби, обмірковувати засади пристосування та створення можливих на еміграції кадрів для цієї боротьби, еventуально і даліше поза еміграційні зв'язки" [6, арк. 97].

Вагома роль у взаємостосунках УВНТ і Української Стрілецької Громади відводилася В. Кедровському.

Саме він, як уже зазначалося вище, пролобіював питання про регулярну щомісячну фінансову допомогу Товариству від УСГ. Тим не менш, сам Кедровський досить скептично ставився до перспективності керівництва Громади щодо УВНТ: "У нас тут все військова шпана, як би так можна було сказати. Всі вони були військовими лише випадковими, а не по своєму духові, й тепер лише час від часу хваляться своїми "воєнними успіхами", покриваючи себе тінню минулої слави. То все звичайні крамарі в життю й "банкові фахівці", включаючи Галана" [5, арк. 13–3а]. В. Петрів у своєму листуванні також підкреслював, що підтримка з боку стрілецького союзу надходила більше від окремих його членів, ніж від керівництва на чолі з В. Галаном, котре часто обмежувалося лише декларативною допомогою і порадами – наприклад рекомендувало УВНТ працювати при курсах під проводом генерала Капустянського [4, арк. 68–69].

Варто зазначити, що питання співробітництва з генералом Капустянським порушувалося не лише керівництвом Української Стрілецької Громади. Так, зокрема, УВНТ запрошувало до своїх рядів генерала Курмановича, однак той відмовився через постійний брак часу і, у свою чергу, радив товариству об'єднатися з курсами Капустянського, аби не "нарізно робити одну і ту ж справу" [4, арк. 63–63а]. У відповідь В. Петрів підкреслював, що ці курси "...пишуться дуже високою мовою, дуже звичайні речі, фахівцям не цікаві, не фахівцям не зрозумілі", що Капустянський, розробляючи їх, не радився ні з УВНТ, ні з УВІТ, хоча в даних товариствах зібрані майже всі ключові українські старшини. Навіть більше: ще до взаємодії Петріва з УВНТ Капустянський сформував певний статут, за яким організацією мали керувати М. Омелянович-Павленко, генерали Кравс, Капустянський і Курманович, а також полковник Коновалець. Самому Петріву він запропонував читати лекції, однак коли ж Петрів уточнив у Омеляновича-Павленка за цю організацію, то дізнався, що ім'я генерал-поручика вжите там без його згоди, до того ж Омелянович-Павленко запевняв, що ні Кравс, ні Курманович теж не давали згоди на включення до неї. Далі Петрів почав безпосередню працю разом з Омеляновичем-Павленком в УВНТ, про що було сповіщено Капустянського, і від останнього прийшов перший зошит курсів, оцінений керівництвом УВНТ досить низько. Насамкінець Петрів резюмував питання співробітництва наступним чином: "...я не хотів би, щоби у Вас могла з'явитись думка, що УВНТ, а також я особисто отаманствує та не хоче порозуміння та корисної праці; от же у Воєнно-Історичним Товариством у нас вже чотири місяці як усталився контакт й вже шукаємо шляхів координації праці, але там тож маємо справу з колективом, який теж отаманствує й мати фонди лише фонди не хоче... Прошу при Вашій оцінці моєї праці прийняти під увагу, що УВНТ не гадає шляхом заочних курсів підготовлювати молодшу старшину чи підстаршину, це завдання без широкої практики є не до виконання, а лишень допомагати інтелігентним людям у їх самоосвіті в царині воєнній" [4, арк. 64–66].

Треба згадати і про менш відомі контакти УВНТ. Зокрема в 1932 р. Товариство Запорозців розпочало з ним ділові стосунки, цікавлячись циклом намічених лекцій, умовами придбання вже виданого матеріалу і термінами видання лекцій в майбутньому [5, арк. 28]. Надходила до УВНТ і значна фінансова підтримка з боку Українського Національного Об'єднання в Америці, що також свідчить про співпрацю [6, арк. 88]. У 1933 р. Українське Військово-Наукове Товариство потрапило в орбіту зацікавленості ОУН. Вона бажала встановити контроль над ключовими позиціями в Товаристві, для чого ввести до Управи УВНТ генералів Курмановича та Капустянського

(останній був членом ПУН). Цю операцію передбачали здійснити шляхом перевиборів керівництва [8, с. 102]. Із цього приводу В. Петрів писав до М. Омеляновича-Павленка: "Маю тверді відомості та й прями намети з боку Націоналістів про те, що вони дивуються, чому ось немає досі перевиборів в УВНТ, який в такий спосіб нібито є "підприємством" двох генералів, розумій яких... Смію нагадати, Пане Генерале, що я вже декілька разів... підносив це питання про необхідність загальних зборів УВНТ та зустрів з Вашого боку ту думку, що вони зайві, бо й так нам вірять та мусять бути довольні, що ми ними керуємо" [6, арк. 19]. Можна зробити висновок, що на той момент Військово-Наукове Товариство вже мало достатній авторитет і вплив серед українських військових емігрантських організацій і тому не могло не зацікавити різні політичні сили в плані співпраці, а то й спроб встановити над ним безпосередній контроль.

Неоднозначними були стосунки УВНТ і Товариства бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині (воно ж Товариство Бувших українських старшин у Чехах). Зокрема, голова останнього, підполковник В. Прохода мав взагалі сумніви щодо необхідності діяльності Військово-Наукового Товариства, про що писав В. Петріву: "...дещо мені неясно в напрямку праці УВНТ. Неясно мені власне не те, що Ви, Пане Генерале, пишете, а що говорять окремі члени Вашого Т-ва, бо кожний з них по-своєму розуміє завдання Т-ва. Незрозумілим для мене є й оте "об'єднання". Об'єднання кваліфікованих знавців воєнного діла для праці в галузі воєнно-науковій я розумію. Але для цього мусять бути знавці, щоб старшини генерального штабу, та ті старші старшини, які весь час цікавляться воєнною справою, в свій час стояли на належній висоті свого положення й тепер, уважно слідкуючи за воєнно-науковою літературою, не відстали для того, щоб творити свої національно-воєнні цінності. Профанам в такому Т-ві нема місця, бо то буде те, що я називаю спряженням в'ючних тварин з тими, хто їх зовсім не потребує... Там мусять бути дійсно наукові сили, а не якийсь конгломерат, що може лише компрометувати ідею самого Т-ва. А коли таких сил нема, то ліпше його не творити. Досить для звичайної праці, для збереження традицій Українського війська, для взаємної моральної підтримки на тутешньому терені Т-ва б. Українських старшин в Чехах, статут якого прийнятий Земським урядом у Празі. Але коли маєсть достатня кількість воєнно-наукових сил (а їх багато й не потрібно), то повстання УВНТ можна лише вітати й його підтримувати" [4, арк. 83–83зв.].

Бачимо, що Товариство бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині було налаштоване досить вимогливо (якщо взагалі не скептично) до Військово-Наукового Товариства. Ця певна "прохолодність" збереглася й надалі, і досить яскраво проявилася, зокрема коли УВНТ долучилося до організації святкування 15-ї річниці створення Української Армії. Із цієї події вийшло не настільки вдало, як з Академією пам'яті генерала Юнакова, оскільки в ході підготовки виникла конфліктна ситуація. Зокрема, Товариство бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині направило 8 червня 1932 р. листа, у якому зазначалося, що УВНТ взяло на себе ініціативу святкування 15-ї річниці Української Армії і скликає на 11 червня представників військових організацій, хоча Товариство бувших українських вояків проявило таку ініціативу ще перед річницею, про що свідчать зустрічі голови товариства інженера підполковника В. Проходи та Омеляновича-Павленка. На 14 травня мала бути зустріч Омеляновича-Павленка, Петріва з одного боку і заступника голови Товариства бувших українських старшин сотника Битинського й представника спілки українських військо-

вих інвалідів з іншого. Сотник Битинський нібито стверджував, що нікого від УВНТ не зустрів, а Омелянович-Павленко при зустрічі 18 травня з головою бувших українських старшин заявив, що сотник Битинський не виявив особливого бажання до спільної академії 15-ї річниці Української Армії. Унаслідок усе це Товариство Бувших українських старшин сприйняло як образу щодо себе [5, арк. 38–39].

У відповідь на звинувачення керівництво УВНТ заявило, що своїм запрошенням не брало на себе ініціативи святкування 15-ї річниці Української Армії, а лише ініціативу скликання представників із метою обговорення справи святкування, форма звернення до "представників" давала право всім "представникам" зібратися на не обов'язкові збори, "щоби не дати можності, на випадок розходження в думках, скомпрометувати ідею солідарності представників Укр. армії хоч би перед дорогим для всіх святкуванням 15 річниці" [5, арк. 42]. Конфлікт вдалося залагодити, але, як бачимо, ця ситуація демонструє численні "підводні камені" взаємостосунків тогочасних емігрантських військових організацій, наявність певної конкуренції за "цільову аудиторію".

Окрім безпосередньої організації заходів свого профільного військово-наукового напрямку, УВНТ брало участь і в загальнонауковому житті української еміграції. Зокрема, у процесі підготовки II Українського Наукового з'їзду керівництво Товариства направило голові організаційної комісії професору Смаль-Стоцькому прохання взяти участь у з'їзді з перспективою створення військової секції, у роботі якої взяли б участь як УВНТ, так і УВІТ [6, арк. 93]. Характерно, що комісія з ентузіазмом сприйняла можливість долучення до з'їзду військово-наукових діячів, щоправда – обумовивши необхідність надати конкретні матеріали, аби упевнитись у потребі відкриття військової секції [4, арк. 84].

На 1933 р. УВНТ мало вже 100 засідань, кількість членів із 1931 р. зросла до 201 [6, арк. 15]. Власне, цей рік став поворотним для Товариства. Зокрема 5–12 вересня 1933 р. пройшли два важливі зібрання Наукової Колегії УВНТ. На першому з них порушувалися питання про поповнення Наукової Колегії, залучення до роботи нових осередків і, що головне, подальших перспектив Товариства. Зокрема, В. Петрів бачив останні в розбудові збройних формувань напівгромадянського типу, вважаючи, що можлива визвольна боротьба вестиметься саме повстанськими й добровольчими силами. Зразком він подавав штурмові загопи Німеччини (нім. Sturmabteilung). Така постановка питання не була підтримана більшістю – зокрема генерали М. Омелянович-Павленко та К. Масальський зазначали, що подібні напівгромадянські формування можуть бути лише певною допризовною підготовкою, але не більше. Основна ж мета УВНТ полягала у виробленні курсів для штаб-старшини. Підтримав їх і генерал Старіков, підкресливши, що з подібних повстанських груп почалось військово протистояння на Дону, і лише з великими зусиллями ці групи вдалося оформити в єдину ефективну армію [1, арк. 1–4]. Таким чином, можемо побачити вже перші розрізнення у керівництві Товариства.

Після засідання 5 вересня 1933 р. В. Петрів розробив проект програми наукової діяльності УВНТ на 1933–1934 рр. У ній зокрема розглядалися методи перетворення армії під час революційних заворушень, створення нових формувань у революційному процесі та ін. Механізм передбачався такий: підготовка ядра та керування революційною групою, підпорядкування цих груп загальному проводу, подальше перетворення їх у правильні військові одиниці [1, арк. 9–10]. 12 вересня 1933 р. відбулося наступне засідання Наукової Колегії

УВНТ. На ньому розгорнулася досить жвава дискусія щодо подальших шляхів діяльності Товариства. Постало питання, чи УВНТ обмежиться поширенням виключно військово-наукових знань, чи почне роботу у військово-соціологічній і, що головне, у військово-політичній сферах. Зрозуміло, що якщо в першому випадку лише лекційної діяльності було вдосталь, то у другому з'являлася необхідність розширити напрями. Політична сфера ускладнювалася наявністю як українців, так і донців – необхідно було зберегти їхній союз у межах Товариства. У процесі обговорень підкреслювалося, що УВНТ не може далі бути організацією лише науковою, бо для цього немає вдосталь часу і відповідної матеріальної бази, з іншого – перехід на виразно військово-політичний напрям загрожував би звинуваченнями з боку різних політичних рухів, що призвело б до руйнації Товариства. Крім цього, окремими генералами, зокрема Т. Стариковим критикувалася революційна складова програми В. Петріва, оскільки існували ризики, що за цією складовою відбудеться поширення соціалістичних ідей – останній звинувачення в соціалізмі відкидав, підкреслюючи військово-соціологічний характер діяльності. Омелянович-Павленко, констатувачи великі досягнення Товариства в науковій сфері й консолідацію його дійсних членів, застерігав від військово-політичного забарвлення, що суперечило би статутним засадам. В. Сідорін, навпаки, стверджував про недоцільність подальшої роботи як зберігачів військових знань і припускав, що УВНТ повинне готуватися до боротьби за Дон і Україну, тобто входить у нюанси військово-політичного характеру [1, арк. 5–8]. Дискусія закінчилася з відкритими питаннями.

Після засідання варіанти подальших дій все ще обговорювалися між керівництвом. Зокрема, В. Петрів у листі до В. Сідоріна зазначав, що бачить діяльність УВНТ у воєнно-технічній, воєнно-соціологічній і воєнно-політичній складових. Це, на його думку, необхідно було конкретизувати в таких виступах: воєнна ситуація в світі, воєнна ситуація в Європі, воєнна ситуація на сході Європи, значення України в питаннях воєнних конфліктів, значення козачих територій у тому ж аспекті, можливий перебіг конфліктів [6, арк. 38]. Крім цього, у Петріва виникли певні непорозуміння з Омеляновичем-Павленком – після засідань Наукової Колегії в нього склалося враження, що Омелянович-Павленко має недовомовленості й суперечності щодо його діяльності [6, арк. 39]. Сам генерал-поручик знаходився в дещо розгубленому стані. Із цього приводу Петрів прямо вказував Сідоріну, що, скоріш за все, основний тягар праці доведеться взяти їм удвох, а саме розробку детальної програми, пошук фінансового забезпечення, зовнішньополітичну сферу, оскільки "...на голову слаба надія, він сам не вірить в успіх, а це – половина програшу" [6, арк. 40].

Попри плани Петріва, сам він найближчим часом був змушений відійти від УВНТ. Головна Управа поступово згорнула свою діяльність – далися взнаки останні протиріччя й постійний брак коштів. Крім того, негативним чинником для Товариства стало певне розчарування самого Омеляновича-Павленка – особи, яка не в останню чергу утримувала УВНТ своїм авторитетом. Сам Петрів зазначав, що "генерал Омелянович-Павленко неоціним як людина, що об'єднує коло себе самі різноманітні елементи, які інших людей з іншою енергією та категоричністю не знесли би" [5, арк. 46–48]. Відповідно, до 1934 р. Українське Військово-Наукове Товариство припинило існування.

У червні 1941 р. були спроби відновити Військово-Наукове Товариство під егідою Ради Комбатантів. Нова організація мала тимчасово зватися воєнно-історичним товариством. Запрошення до неї розіслали багатьом

генералам, М. Омелянович-Павленко навіть порозумівся з Петрівом [10, с. 149]. Утім, розгортання Другої світової війни на українських землях заступило собою наукові проекти.

Таким чином, у ході дослідження вдалось отримати такі результати:

1) Українське Військово-Наукове Товариство було засноване у Празі в 1931 р. із метою поширення військових знань між українською еміграцією;

2) кістяк УВНТ складали генерали, що відзначилися як упродовж періоду Української революції 1917–1921 рр. (М. Омелянович-Павленко, В. Петрів), так і загальною під час подій 1917–1922 рр.;

3) основна діяльність УВНТ полягала в лекторській і видавничій роботі, зокрема створювалися курси окремих військових дисциплін, що згодом друкувалися відповідними примірниками;

4) УВНТ тісно співпрацювало з рядом українських еміграційних організацій, отримувало від багатьох із них матеріальну допомогу;

5) УВНТ організувало окремі військово-наукові заходи, а також брало участь у наукових заходах української еміграції;

6) в УВНТ співпрацювали як представники українського генералітету, так і представники генералітету козацького Дону, відповідно розглядалися перспективи до поєднання в межах роботи Товариства військових сил України й Дону;

7) досить вагомого об'єднаного значення мала роль М. Омеляновича-Павленка як голови УВНТ;

8) у зв'язку з розбіжностями керівництва щодо подальшої діяльності й постійними фінансовими проблемами УВНТ припинило своє існування.

Згідно з цими результатами, можна зробити висновок, що Українське Військово-Наукове Товариство мало значний вплив серед української еміграції, за досить короткий період свого існування встигло видати значну кількість військових курсів, ознайомчих матеріалів, організувати та взяти участь у кількох наукових конференціях. Окремі кола еміграції навіть вбачали в Товаристві прообраз майбутнього Генерального штабу. Попри це, через розбіжності в баченні майбутньої діяльності (суто наукова діяльність потребувала часу і ресурсів, а перехід на політичні рейки суперечив статуту і міг викликати серйозні протистояння) Товариство було змушене припинити своє існування. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо в дослідженні наукової спадщини Товариства, а також маловідомих постатей, що входили до складу його дійсних членів (насамперед князь К. Масальський).

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади України, м. Київ (ЦДАВО України), ф. 4383, оп. 1, спр. 3, 10 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 4383, оп. 1, спр. 7, 12 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України), ф. 269, оп. 2, спр. 82, 108 арк.
4. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 125, 97 арк.
5. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, 72 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 127, 110 арк.
7. Гозуватенко С.П. Військово-теоретична спадщина генерала Михайла Омеляновича-Павленка / С.П. Гозуватенко // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 23. – С. 127–140.
8. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. В. Кентій. – К. : Державний комітет архівів України, 2005. – Т. 1.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999.
10. Образцов С.В. Військова та громадсько-політична діяльність М. Омеляновича-Павленка (1878–1952 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. В. Образцов; Київ: нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010.
11. Омелянович-Павленко М. В. Еволюція в формуванні військової еліти / М. В. Омелянович-Павленко. – [б.м.в.] : Українське воєнно-наукове товариство, 1931.

References:

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady Ukrainy, m. Kyiv (TsDAVO Ukrainy), fond 4383, opys 1, sprava 3, 10 arkushiv.
2. TsDAVO Ukrainy, fond. 4383, opis. 1, sprava. 7, 12 arkushiv.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv (TsDAHO Ukrainy), fond 269, opys 2, sprava 82, 108 arkushiv.
4. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 125, 97 arkushiv.
5. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 126, 72 arkushiv.
6. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 127, 110 arkushiv.
7. Hozuvatenko S. P. (2015) Viiskovo-teoretychna spadshchyna generala Mykhaila Omelianovycha-Pavlenka / S. P. Hozuvatenko [Military-Theoretical Heritage of General Mykhailo Omelianovych-Pavlenko]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*. 23. – P. 127–140. [In Ukrainian]
8. Kentii A. V. (2005) *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920-1956. Istoryko-arkhivni narysy* / A. V. Kentii [Armed Struggle of Ukrainian

Nationalists. 1920-1956. Historical-Archival Essays. Vol. 1: From the Ukrainian Military Organization to the Organization of Ukrainian Nationalists]. – K. : Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy. [In Ukrainian]

9. Narizhnyi S. (1999) *Ukrainska emihratsia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939* / S. Narizhnyi [Ukrainian Emigration. The Cultural Work of Ukrainian Emigration, 1919–1939]. – K. : Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. [In Ukrainian]

10. Obratsov S. V. (2010) *Viiskova ta hromadsko-politychna diialnist M. Omelianovycha-Pavlenka (1878-1952 rr.)* [Military, Civil and Political Activity of M. Omelianovych-Pavlenko]. Unpublished thesis (PhD) / S. V. Obratsov Taras Shevchenko National University of Kyiv. – K. [In Ukrainian]

11. Omelianovych-Pavlenko M. V. (1931) *Evolutsiia v formuvanni viiskovoi elity* / M. V. Omelianovych-Pavlenko [Evolution of the Military Elite Formation]. [s.l.] : Ukrainske voienno-naukove tovarystvo.

Надійшла до редколегії 30.05.18

A. Sydorenko, student, master degree
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

M. OMELIANOVYCH-PAVLENKO AND UKRAINIAN MILITARY SCIENTIFIC SOCIETY

The autor has explored the creation of the Ukrainian Military Scientific Society in Prague and determined the structure and tasks of the Society. The main aspects of its activity (lectures, publishing) have been considered. The basic topics of the courses of the Society and the peculiarities of their publication have been established. The issues of financial support of the Ukrainian Military Scientific Society are revealed. The author elucidates the peculiarities of the relations of the Ukrainian Military Scientific Society with other Ukrainian emigration organizations (the Ukrainian Military Historical Society, the Ukrainian Archery Community, the Society of the Armed Forces of the UNR in Czechoslovakia, the Zaporozhian Association, the Ukrainian National Association in the USA, etc.), and their participation in material assistance to the Company, publication of materials of its members. The direct role of M. Omelianovych-Pavlenko as the head of the Ukrainian Military Scientific Society has been highlighted. The participation of the Society in the activities of the military and scientific direction of Ukrainian emigration (Academy dedicated to the memory of Colonel-General M. Yunakov, Academy of the 15th anniversary of the Ukrainian Army, the 2nd Ukrainian Scientific Congress) is considered. The peculiarities of the interaction between the Ukrainian and Don Cossack generals, which formed the leading core of the Ukrainian Military Scientific Society and their political component have been revealed. The reasons for the gradual cessation of the work of the Society have been identified, but the author has pointed out the attempts to revive it. The value of the Ukrainian Military-Scientific Society in Prague for the activity of the Ukrainian emigration of the interwar period as a whole, and the development of military-scientific thought in particular has been ascertained in the article.

Key words: Ukrainian Military Scientific Society, M. Omelianovych-Pavlenko, Ukrainian emigration, Prague, military science activity.

УДК 94(100).355.71: "1914/1918"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.08>

I. СТИЧІНСЬКИЙ, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЖИТЛОВІ УМОВИ ВОЯКІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НА ФРОНТІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА СПОГАДАМИ ОЧЕВИДЦІВ

Проналізовано житлові умови військовослужбовців російської імператорської армії у фронтових умовах в роки Першої світової війни. На матеріалах свідчень учасників подій показано основні аспекти питання житла вояків на Південно-Західному фронті. Зацікавлено на важливості джерел (мемуарів, епістолярної спадщини) і встановленні чітких географічних меж при вивченні проблеми. Наголошено на важливості питання проживання солдатів у фронтових умовах, як однієї з основних складових у дослідженні військового побуту під час війни.

Ключові слова: Перша Світова війна, російська армія, вояки, житло, фронт, побут, повсякдення.

Перша світова війна стала наймасштабнішим і водночас останнім збройним конфліктом для Російської імперії та її армії. Військова машина однієї з найбільших на той час монархій не змогла впоратись із вимогами, які поставив їй світовий конфлікт.

Функціонування армії на війні залежить від багатьох факторів, зокрема від умов перебування вояків у зоні бойових дій, або в безпосередній близькості до фронту. Саме тому дослідження з побуту та повсякденного життя війська важливі для кращого розуміння їхніх дій під час військових зіткнень. У таких дослідженнях великої ваги набувають джерела, що походять безпосередньо від учасників подій.

У вітчизняній історіографії тематика Великої війни лише набирає обертів. Хоча деякі аспекти проблеми, наприклад, участь легіону Українських Січових Стрільців (УСС) у складі австро-угорської армії, є достатньо дослідженою. Що ж стосується історії повсякдення Першої світової, то здебільшого це є "tabula rasa" для корпусу українських досліджень. У контексті цієї статті, серед українського історіографічного доробку хотілось би відзначити колективну монографію "Велика війна 1914–1918 рр. і Україна" [1], особливо її другу книгу. Вона містить листи та щоденники офіцерів і солдатів, учасників бойових дій, із яких можна отримати чимало інформації про повсякденне життя у фронтових умовах.

У зарубіжній історіографії, зокрема російській, відзначимо з цієї проблематики досліджень таких учених, як Я. Валяєв та О. Сенявська. Я. Валяєв присвятив проблемі побуту російської армії у Першій світовій війні дисертацію [4]. О. Сенявська також торкається теми вояцького повсякдення у своїх роботах, присвячених Великій війні [7]. Однак, через те, що театр військових дій розглядається ними цілісно, відповідно, праці дослідників охоплюють широкі географічні межі, в них недостатньо висвітлені локальні особливості проблеми. Відзначимо також і роботи, у яких опубліковані важливі джерела. Серед найбільш значущих вважаємо документальний проєкт у вигляді збірки листів "Письма с войны 1914–1917" [6], виданий у 2015 р. Книга має дві частини. У першій розглядаються теоретичні питання використання епістолярної спадщини Великої війни як джерела. Друга містить понад півтори тисячі листів і їхніх фрагментів, виділених за певним тематичним спрямуванням. У 2016 р. вийшла книга "Первая мировая: взгляд из окопа" [3], у якій опубліковано щоденники трьох учасників війни з передмовою та науковими коментарями.

Отже, метою цієї статті є аналіз житлових умов військовослужбовців російської імператорської армії у фронтових умовах під час Першої світової війни. Ураховуючи особливості досліджень вищевказаних науковців, ми